

Druhý život měst pod Vesuvem

Roku 79 zanikla pod mohutnou vrstvou sopečného popela a pemzy italská města a osady v Neapolském zálivu. Po nějaké době zmizela i jakákoliv přímá památka na ně. Pompeje, Herculaneum, Oplontis i Stabie byly odsouzeny k zapomenutí. Trvalo více než 1 600 let, než byly znovu objeveny

> Mgr. Vladimír Socha

Jště dlouho před zánikem Západořímské říše v roce 476 Pompeje žily pouze v legendách a ústně předávaných zkazkách, vyprávějících o tajemných pahorcích pod Vesuvem, které snad kdysi byly plné života. Řím samozřejmě na své provinční město nezapomněl, ale žádné pokusy o odkrytí jeho troskek zpod smrtonosného popela zřejmě nikdy skutečně nebyly (nepočítáme-li snahu o záchranu bezprostředně po výbuchu, která se však vzhledem k rozsahu škod ukázala jako zcela marná). Římané považovali toto území za neblahé místo, snad prokleté samotným bohem Vulkánem.

❖ Pompeje v severní části, Vesuvská brána s majestátní sopkou s pozadí (nejvyšší bod vlevo)

První výkopy

Poprvé narazili objevitelé na část pohřbených Pompejí na samém konci 16. století. Když byl v roce 1599 ražen podzemní kanál pro odklonění toku řeky Sarno, odhalili dělníci staré zdi pokryté kresbami a nápisy. Na místo byl povolán architekt Domenico Fontana, který odkryl nové části zdí a narazil na další fresky. Později je ale nechal znovu zasypat a o nález se již nadlouho nikdo další nezmiňuje. Zajímavé je, jaká významná indicie tehdy byla renesančním architektem přehlédnuta. Jedna z fresek totiž nesla nápis *decurio Pompeii*, tedy „městský úředník Pompejí“, nikdo však nenašel podezření, že by mohlo jít o první pozůstatek kdysi ztraceného města. Soudilo se totiž, že jde o trosky vily vojevůdce Pompeia. Pro archeologii to nicméně

byla šťastná shoda náhod, protože případné vykopávky by v této době přinesly mnohem více škody než užítku.

Fontana však mohl mít pro opětovné zakrytí zdí i další důvody. Staří Římané nebyli žádní puritáni a Pompejané nepředstavovali žádnou výjimku, vyzývavé a často až obscenní výjevy a nápisy zde byly opravdu hojné. Fontana zřejmě narazil na takové lascivní motivy. Údajně tomu nasvědčují i pozdější vykopávky z 18. a 19. století, během kterých snad některé vykopané předměty jevíly známky opětovného uložení.

Vyvstává pak otázka, proč by Fontana tahle díla opětovně pohřbíval na místě nálezů. Jevila se mu nepřijatelně „otevřená“? Uvědomil si, že by soudobá puritánská protireformační kultura mohla se znovuobjeveným městem vel-

mi nevybíravě naložit a prozíravě zvolil cestu jediného možného ochránění cenné památky – znovu ji zasypat a nechat odkrytí až na budoucí „osvícenější“ generace? To už asi nezjistíme. Bohužel pro Pompeje však k jejich objevení a již definitivnímu zahájení vykopávek došlo stále příliš brzy – v kořistnickém období archeologie poloviny 18. věku.

Krásné sochy do vily

Jak už to bývá, jako první nebyly objeveny samotné Pompeje coby symbol města zničeného katastrofou, ale méně známé Herculaneum. Stalo se to roku 1710, kdy rakouský kníže d'Elbeuf pojal za ženu neapolskou princeznu a rozhodl se v Portici vystavět letohrádek. Přibližně v téže době kopali obyvatelé nedaleké Resiny studnu a narazili na mramor a dekorované zdi, které – jak se později ukázalo – patřily divadlu v Herculaneu. Kníže hned nařídil ve vykopávkách pokračovat a trvaly několik let. Úlovek byl ale fantastický: dekorativní mramory, portrétní busty a skupiny mramorových soch z divadelní *sceny* pak zkrášlily jeho novou rezidenci. Vily i s jejími díly později koupil neapolsko-sicilský král Karel Bourbonský (1716–1788), budoucí španělský král Karel III.

Byl to právě on, kdo dal po znovuobdobí tohoto území na Habsburcích v roce 1735 podnět k hledání ztracených měst, neboť jejich antické poklady měly významně obohatit královské sbírky. Dohledem nad vykopávkami, které bychom dnes zhodnotili jako drancování a vynášení cenností z místa, byl v roce 1738 pověřen španělský vojenský inženýr Rocque Joaquín de Alcubierre (1702–1780). Ambiciózní stavitel operně dokončil výzkum divadla a postupně odkrýval další části města: chrámy, forum, baziliku. Ovšem jeho kopáči, *cavamonti*, se směle probourávali skrze stěny zdobené malbami, rozbíjeli mozaiky, prosekávali se dveřmi: jen proto, aby našli cenné předměty.

Johann Joachim Winckelmann, velký znalec antického umění, o Alcubierrových metodách v roce 1762 napsal: „Tento muž, který (...) rozuměl starožitnostem jako Měsíc humrům, zapříčinil svou neschopností ztrátu mnoha starých památek. Svědčí o tom už jen jediný fakt. Dělníci objevili velký veřejný nápis (...) vyvedený písmeny z bronzu o výšce dvou dlani; nařídil vytrhat ta písmena ze zdi, aniž by je předtím opsal, a hodit je pelmel do nějakého koše – a potom je, v tomhle stavu prezentoval králi. Byly pak po mnoho let vystaveny v kabinetu kuriozit, kde

je kdokoli podle libosti mohl skládat dohromady, jak chtěl. Někteří se domnívají, že tvořila tato dvě slova: IMP. AVG.“

Většina objektů získaná za Karla III. je teď ztracena, prodána, rozptýlena v soukromých sbírkách a muzeích po celém světě. Nicméně i král si ve své době uvědomil, jak jsou významné, a snažil se jejich prezentaci dostat pod kontrolu. Pro umělecká díla zřídil muzeum v královském paláci v Portici, kde byla vystavena na odív.

Trosky Pompejí

V roce 1748 se španělský inženýr přesunul k Pompejím, jejichž skrytý potenciál zřejmě tušil, ale byl natolik zaujat Herculaneem, že jim nevěnoval příliš pozornosti. První skutečné archeologické vykopávky v Pompejích tak vedl jeho pomocník, švýcarský architekt a inženýr Karl Jakob Weber (1712–1764), který Alcubierrovi svými snahami o jakousi dokumentaci – popisy, plány, ba o větší ohleduplnost, vlastně překážel. Mimochoodem Weberův plán luxusní Vily papyrů v Herculaneu je jediným nákresem, který se z tohoto pionýrského období dochoval, nákresem tak kvalitním, že americký miliardář Jean Paul Getty podle něj postavil kopii vily v Malibu (1954), jež je součástí jeho muzea a institutu a najdete v ní i původní sochy z římské vily.

Odkrývání Pompejí bylo snazší – město pokrýval „jen“ šesti až sedmimetrový nános a bylo možné vyklízet celé domy, zatímco Herculaneum zalehla až

SOUVISLOSTI

První „turisté“ v Pompejích

O dvě stě let dříve, než se do objevených měst pod Vesuvem vevalily miliony turistů, byly vykopávky významnou zastávkou na kavalírské cestě (Grand Tour) aristokratů Evropou, stejně jako všech, kdo byli zaujati antickým uměním. Právě objevení Herculanea a Pompejí bylo mocným impulsem pro rozvoj klasicismu jako uměleckého směru.

Připomeňme třeba hrnčíře Josiaha Wedgwooda (založení firmy 1759), který vyráběl jídelní servery v pompejském stylu, nebo architekta Roberta Adama, jenž použil štukové motivy z Pompejí a Herculanea k výzdobě venkovských sídel po celé Británii.

Pro nás toto období s půvabem a cennými postřehy zaznamenal Milota Zdirad Polák v *Cestě do Itálie* (1820). Působil totiž jako rakouský důstojník v letech 1815–1818 v Neapoli a účastnil se i vykopávek v Pompejích, kde získával předměty pro sbírku barona Kollera. Mimo jiné zde píše: „*Při kopáčích stoje, domek pěkně vymalovaný na světlo jsem vyjít spatřil; po čtyřech nedělich zvěděti chtě, jak po dokonalém vyhrabání vypadá, vejda dovnitř, již do půl oloupané a dílem poškrábané stěny jsem nalezl.“*

↑
Váza objevená v hrobce za Herculanskou branou v Pompejích (údajně v ní bylo ještě víno) a váza Wedgwood (vpravo, asi 1790)

dvacetimetrová vrstva, která ztvrdla jako skála, takže bylo třeba nejprve hloubit tunely dolů a pak chodbami pronikat do stran. Postupně se také definitivně ukázal pravý charakter pohřbených Pompejí – obrysy mrtvých lidí a zvířat názorně ukázaly, že šlo o děsivou katastrofu přírodního charakteru. Také proto se po čase přešlo se k „etičtějšímu“ serióznímu archeologickému výzkumu.

„Nařídil vytrhat ta písmena ze zdi, aniž by je předtím opsal, a hodit je pelmel do nějakého koše“

J. J. Winckelmann o prvním řediteli vykopávek (1762)

»
Ulice v Pompejích byly většinou vydlážděné s vyvýšenými chodníky, kamenné bloky přes vozovku umožňovaly její přechod „suchou nohou“ v dešti a zřejmě i přes odpad. Zdá se, že se v některých částech města uplatňoval systém jednosměrných ulic, jiné byly zase jen pěší. Rýhy po vozech jsou i po staletích patrné

» **Imaginární zahrada,** malba z Domu zlatého náramku (Pompeje) v takzvaném třetím, ornamentálním stylu s motivy zvířat a ptáků (styl vznikl kolem roku 20. př. n. l. a pěstoval se až do roku 60 n. l.)

Po Weberovi vedl od roku 1764 vykopávky další španělský vojenský inženýr Francisco la Vega. Toho po čtyřiceti letech vystřídal slavnější bratr Pietro la Vega (zemřel roku 1810), který s ním už od počátku spolupracoval, a zejména díky jeho práci mohly být Pompeje poprvé pečlivě prostudovány. Pietro la Vega byl sice také vojenským inženýrem, zároveň se ale věnoval i kartografii a o vykopávkách si vedl velmi podrobné zápisky. I proto mohl francouzský badatel Charles François Mazois v letech 1824 až 1838 sepsat své dílo *Les Ruines de Pompéi* (Trosky Pompejí), tedy nejkompletnější soudobou zprávu a syntézu poznatků o tomto antickém městě. V průběhu francouzské okupace (1806–1815), která k tomuto dílu dala impuls, nasadila vášnivá milovnice umění a architektury Caroline Muratová, manželka Joachima Murata, na vykopávky v Pompejích přes 2 000 lidí, z toho 1 500 armádních ženistů.

» **Žena a její dítě,** oběti nalezené v Domě zlatého náramku, v její blízkosti ležel muž a další malé dítě

Zlatým hřebem prvního období bylo v roce 1822 otevření muzea v Neapoli (nyní Národní archeologické muzeum) pro veřejnost. Předměty z Pompejí, Herculanea a jiných zničených míst jsou zde vystaveny dodnes.

» **Zlatý náramek ve tvaru hada (Pompeje)**

Giuseppe Fiorelli

Zdalem nejvýznamnějším mužem, jehož jméno je s Pompeji v průběhu 19. století spojeno, byl italský archeolog a numismatik Giuseppe Fiorelli (1823 až 1896). Narodil se v Neapoli a k Pompejím tak skutečně neměl daleko. Dnes je považován za jednoho z hlavních zachránců trosk tohoto starověkého města. Jakousi prvotní fázi výzkumu Pompejí ukončil už ve svých 25 letech roku 1848. Právě v tomto bouřlivém revolučním roce se však dostal do problémů za své nacionalistické postoje i příklon k liberálnímu hnutí a byl uvězněn. Ve vězení pak sepsal své třídílné pojednání o archeologii Pompejí (1860–1864), to byl však teprve začátek.

Po sjednocení Itálie roku 1860 se stal profesorem archeologie na Neapolské univerzitě a na 15 let také ředitelem Archeologických vykopávek v Pompejích (*Scavi archeologici di Pompeii*). Tato skutečnost se ukázala být velmi šťastnou. Fiorelli byl totiž

mimo jiné průkopníkem moderních odkrývacích metod, například opatrného odstraňování vrstev jednu po druhé. Teprve on tak dokázal prozkoumat zachované stavby skutečně „od půdy až po základy“. Právě díky aplikaci moderních postupů práce vydaly Pompeje ve druhé polovině 19. století ohromné množství cenného materiálu a archeologických památek. Fiorelli dále založil archeologickou školu, otevřenou pro Italy i cizince, ve které tyto moderní metody archeologické práce v terénu vyučoval.

Tragédie odlitá v sádře

Řekne-li se Fiorelli, vybaví se však zejména na jeden mírně děsivý aspekt vykopávek – odlitky tragicky zemřelých obyvatel dávné aglomerace. Fiorelli a jeho spolupracovníci si v průběhu odkrývání města brzy všimli dutin ve ztvrdlé lávě, ohraničující obrysy již dávno rozložených těl

živočichů i rostlin. K jejich objevu došlo dávno před italským vědcem, teprve on ale dostal nápad, jak jejich podobu zachovat (byť ne všichni s tímto porušením piety 18 století starého pohřebiště sympatizovali). Do dutin nechal Fiorelli nalít sádru, která věrně převzala nejen původní tvar těla, ale i jemné detaily, například otisky tkanin. Dodnes tak můžeme na vlastní oči spatřit smrtelný boj nešťastníků, kteří před zuřící sopkou neutekli. Archeologická metoda zachování původního tvaru těla byla následně pojmenována po svém objeviteli jako Fiorelliho tech-

Závadné předměty v tajném kabinetu

Samostatnou kapitolou Pompejí je kontroverznost řady předmětů, které zde byly objeveny: eroticky laděných artefaktů a obrazů, které tak šokovaly staré badatele. Je to ostatně zcela pochopitelné, protože volnost mravů římského světa je

považována za neobvyklou i ve většině moderních společností 21. století. Předměty se sexuální tematikou byly tehdy zjevně běžnou součástí domácností a pohled Římanů na erotiku byl podstatně liberálnější než v pozdějších evropských komunitách. Rozpor ve vnímání sexuality vedl ke snaze „mravně závadné“ předměty skrýt. Většina těchto artefaktů tak byla skutečně donedávna uschována před zraky veřejnosti v muzejních depozitářích a archivech.

Mezi největší skandály spojené s pompejskou erotikou patří nepochybně návštěva neapolského muzea budoucím králem Františkem I. Neapolsko-Sicilským a jeho rodinou v roce 1819. S manželkou a dcerou po boku byl tento monarcha natolik zahanben erotickými motivy fresek v expozici, že je neprodleně nechal uzavřít v tajném kabinetu (Gabinetto Segretto). Tam byly k dispozici pouze „lidem zralého věku

nika. Je používána dodnes, místo sádry se ale nyní používá pryskyřice.

Neméně významným přínosem Fiorelliho a jeho školy byl metodický přístup k rozvržení vykopávek. Archeologové využili topografii dávného města a pečlivě rozvrhli systém „čtvrtí“ (*regiones*), „insul“ (*insulae*) a „domů“ (*domus*). Toto schéma se používá dodnes. Když Fiorelli začal s vykopávkami, Pompeje byly stále dosti záhadným místem. V roce jeho smrti, tedy zhruba o půl století později, již celý archeologický svět rozuměl tomuto místu mnohem lépe.

Pompeje 20. století

Na počátku 20. století začaly být pompejské domy po staletích znovu opatřovány střechami z trámů a střešních tašek – důvodem byla snaha uchovat čerstvě odkryté fresky a mozaiky na

(1840–1909), který podrobně popsal výtvarné umění Pompejí a rozdělil je na stále platné čtyři základní pompejské slohy. Dávné římské fresky se tak natrvalo dostaly do učebnic dějin umění. V této době se Pompeje stávají také významnou turistickou atrakcí, ačkoliv různí cestovatelé toto místo navštěvovali již od poloviny 18. století.

Kolem roku 1910 došlo k objevení četných objektů města pod vedením Vittoria Spinazzoly, dalšího z italských archeologů. Odkryty byly objekty i cesty městem prakticky v celé jeho délce od západu k východu. Podstatné je, že Spinazzola dokázal vykopat a rekonstruovat také původní fasády domů stojících podél ulic, a to i s jejich horními pat-

efekt, který má na památky klima a miliony turistů. V roce 2010 se zřejmě následkem silných dešťů například zhroutil

Zahrada Domu Vettiů, jednoho z největších v Pompejích

Monarcha byl tak zahanben erotickými motivy fresek v expozici, že je neprodleně nechal uzavřít v tajném kabinetu

zdech nepořádané. V této době již navštěvovali vykopávky i mnozí historici umění, kteří byli nečekanou krásou a živostí dávných maleb fascinováni. Slovo Pompeje se tak pomalu stávalo skutečným pojmem a zároveň archeologickým fenoménem. Z historiků umění se zde proslavil zejména Němec August Mau

ry a balkony. Využil přitom nové postupy exkavačních prací a dokázal, že je možné budovy odkrývat natolik precizně, aby byla pochopena podstata jejich fyzikálního uchování (včetně dynamiky procesu jejich pohřbení) a přitom se neztratily informace o jejich stavební struktuře. Díky tomuto přístupu získali archeologové a historici architektury neocenitelné informace o římském stavebnictví a vyspělosti římských stavebních technologií. Díky dávné přírodní katastrofě, která byla pro archeologii velmi šťastnou událostí,

dnes víme v podstatě přesně, jak dávné římské město z 1. století vypadalo.

Nejpalčivějším problémem současnosti je však zejména otázka zachování Pompejí. Již mnoho let je pozorován zhoubný

Dům gladiátorů (*Schola Armatorum*). Objevují se názory, že mnohé části města by se měly opět zasypat a ponechat k výzkumu a konzervaci až vyspělejší budoucnosti. Podle současných odhadů by jen na nejnútnejší práce k zachování památek bylo potřeba přes 330 milionů dolarů. Archeologové ve spolupráci s dalšími odborníky usilovně pracují na vylepšených schématech péče o Pompeje. Nezbyvá než doufat, že město pohřbené před téměř dvěma tisíciletími nečeká v blízké budoucnosti jeho druhý konec. <

Literatura:

Butterworth, Alex: *Pompeje: Živoucí město*. Brno 2009

Fryš, Josef: *Pompeje: Život ve stínu Vesuvu*. Příbram 2000

Ranieri Panetta, Marisa: *Pompeje: Historie, život a umění zmizelého města*. Praha 2005

Wilkinson, Paul: *Pompeje, poslední den*. Praha 2003 (odtud pochází citát J. J. Winckelmann)

a vážených mravů“. V praxi to znamenalo, že této starověké „peep show“ se mohli účastnit pouze vzdělaní muži. Neoficiální „kabinet obscennosti“ fungoval ještě v šedesátých letech minulého století a erotické sbírky byly znovu zpřístupněny veřejnosti až v roce 2000. O pět let později pak byly kolekce erotického charakteru přesunuty do samostatného oddělení Národního archeologického muzea v Neapoli. Ačkoliv se v průběhu století od odkrytí trosk města objevo-

valy radikální názory, že by Pompeje měly být pro svou zvrhlost zničeny, naštěstí se tak nestalo. Liberální přístup k erotice k římské kultuře neodmyslitelně patřil a Pompeje jsou toho jen názorným příkladem.

Freska z pompejského Domu epigramů